

שבעה פילוסופים יוונים יוצאים לגלות בפרס

במאה השישית, בשעה שהאימפריה הביזנטית רדפה את ה"פגאנים" וסגרה את האקדמיה הניאו-אפלטונית המשגשגת באתונה, פתחה האימפריה הפרסית את שעריה לפילוסופים יוונים ולמיעוטים נרדפים מכל סוג, ובהם יהודים. בזכות ההיסטוריון הביזנטי בן התקופה אגאתיאס נודע על כבוד המלכים שזכו לו שבעה פילוסופים יוונים שברחו מאתונה מידי המלך ח'וסרו הראשון מלך פרס

יעקב שביט פורסם לראשונה: 03.03.2020 09:28 עודכן ב: 09.03.2020 10:50

אי אז בשנת 530 לספירה יצאו שבעה פילוסופים ניאו-אפלטוניים מאתונה למסע ארוך בתקווה למצוא מקלט בקטסיפון (Ctesiphon, אקיספון בתלמוד), בירת החורף של האימפריה הססאנית על הגדה המזרחית של החידקל (כ-35 ק"מ מדרום-מזרח לבגדאד של היום). שבעת ההולכים היו חברים באקדמיה הניאו-אפלטונית באתונה, מוסד שבראשו עמדו דמשקיוס (Damascius) ותלמידו סימפליקיוס (Simplicius) מקיליקיה, פרשנים של אפלטון ואריסטו.

היציאה ל"גלות" היתה פועל יוצא מהצו של הקיסר יוסטינינוס משנת 529. כבר קודם סבלו תושבי אתונה ה"פגאניים" מהתנכלויות, אלימות ומהחובה להיטבל לנצרות, ועתה הורה לסגור את האקדמיה המשגשגת שמשכה אליה הרבה תלמידים. נאסר על האקדמיה לקבל תרומות ורכושם של המורים הוחרם. הם יצאו מאתונה בסתר, נושאים אתם מטען של ספרים, אולי בתקווה להקים אקדמיה ניאו-אפלטונית בבירת החורף הססאנית. לימים הצטיירה סגירתו של אותה אקדמיה כאקורד הסיום של הפילוסופיה היוונית וההלניסטית במולדתה, וגלות הפילוסופים מצירת את ההעתקה ל"מזרח" של המורשת הפילוסופית הזאת.

האפיזודה הקצרה של גלות הפילוסופים ידועה בזכותו של הפרקליט, ההיסטוריון והמשורר (שערך אנתולוגיה של אפיגרמות) הביזנטי אגאתיאס (Agathias, 530-582), המספר אותה בספרו Histories (היסטוריה) שנכתב סביב שנת 580 או 570. לאגאתיוס אין מלת ביקורת על רדיפת ה"פגאנים" ועל האיסור להמשיך להורות פילוסופיה ומטרתו להציג את האימפריה הפרסית היריבה ואת מלכה, שהביס בכמה קרבות את הצבא הביזנטי וכדרך הברברים לא גילה רחמים לערים שכבש (בין היתר שרף את אנטיוכיה בשנת 541).

דמשקיוס, צריך לומר, כבר חזה את הקנאות הנוצרית האלימה כשנאלץ לברוח מאלכסנדריה, שם חי ולמד כ-12 שנה, קנאות שהתבטאה בהרס מקדשים פגאניים, התעללות ורציחות. עכשיו, כראש האקדמיה משנת 515 לערך, היה בסוף שנות השישים לחייו כשהוביל את חבריו לגלות בארץ זרה.

הבחירה בפרס כמקום גלות לא היתה מקרית. עוד כמאה שנים קודם לכן קיבלו הנסטוריאנים חופש פעולה בפרס הססאנית וכונו את מרכזם בקטסיפון. גם המונופיזיטים, שנרדפו בביזנטיון, מצאו מקום מקלט בפרס הססאנית. זאת ועוד: במחוזא, פרבר של קטסיפון, ישבו הקתוליקוס, ראש הנוצרים האורתודוקסים, וראש הגולה היהודי. אך הסיבה המרכזית לבחירה בפרס היתה השמועה שהתהלכה על המלך הססאני החדש ח'וסרו הראשון (531-579) כי הוא התגשמות המלך האידיאלי כפי שצייר

אותו אפלטון. שבעת הפילוסופים יצאו אם כן לדרכם, כותב ההיסטוריון הביזנטי, בלי להבין שהם יוצאים לארץ זרה, וחישי מהר התפכחו מתמימותם.

אגאתיאס לא מספר איך עשו שבעה הפילוסופים את הדרך הארוכה לבירה הססאנית ומה עשו בכחצי השנה ששהו בקטסיפון, אבל מדבריו עולה שהמלך הססאני כילכל אותם, שהם התארחו לפעמים ב"ארמון הלבן", שם ניהלו שיחות פילוסופיות שטחיות עם המלך-הפילוסוף הססאני, ותירגמו למענו לפהלאווית שני חיבורים של אפלטון. ח'וסרו הראשון היה אולי משכיל מהסובבים אותו, אבל היה דיליטנט, והתרשם דווקא מאדם ושמו אוראניוס (Uranius), שהגיע מקונסטנטינופול, התחזה לפילוסוף והצטיין בכישרון רטורי וכוח שכנוע. הטבע האנושי, כותב אגאתיאס, גורם לאנשים שיודעים מעט להיכבש בקסמם של מי שיודעים מעט יותר מהם. ח'וסרו לא יכול היה לרכוש השכלה פילוסופית אמיתית בשפה הפרסית. גם אי אפשר להיות בו זמנית משכיל, מלך עריץ ומצביא אכזר. בסופו של דבר, קבלת האורחים הנדיבה לא הקלה על האכזבה, ואפילו על התיעוב, שחשו שבעה הפילוסופים, שמצאו עצמם חיים בחברה "ברברית", ומן הסתם לא מצאו נחמה בפילוסופיה.

מה שאגאתיאס אינו מספר הוא שבקטסיפון ואגד הערים שהשתרע משני עברי החידקל חיו ארמים, פרסים, יוונים, נסטוריאנים ועוד. הוא גם אינו מזכיר את ה"אקדמיה" בגונדישפור (Gundishapur) שבח'וזיסטן שבצפון-מערב פרס. אקדמיה זו נוסדה כבר במאה החמישית וח'וסרו בנה בה מצפה כוכבים ועודד את הוראת מדעים. אגאתיאס גם לא מציין את הרפורמות הכלכליות שיזם אותו מלך, ולא את התיאולוג והפילוסוף הסורי פאולוס המכונה הפרסי, בן זמנו של ח'וסרו, שכתב הערות ללוגיקה של אריסטו ומבוא לפילוסופיה האריסטוטלית. לפי אגאתיאס שבעת הפילוסופים מאתונה חיו בשממה אינטלקטואלית וביקשו לשוב לציביליזציה הנוצרית, אף שבה נחשבה הפילוסופיה למעשה שטן. בעיניהם טוב היה המוות בביזנטיון הקנאית מאשר גלות בין ה"ברברים".

רק כלאחר יד הוא מספר שהתלוו אליהם בדרכם כמה משרתים, וקשה שלא לשער שהמלך ח'וסרו הוא שהעמיד אותם ללוותם, ומן הסתם גם חמורים או פרדות. כדי להדגיש שעזבו ארץ תלאובות ברברית אגאתיאס מביא אפיזודה "ראויה להיזכר": בדרכם ראו השבעה גופת מת שלא נקברה והורו למשרתים לקבור אותה באדמה. בלילה הופיע מכשף זקן בחלומו של אחד מהם ואמר לו שהאדמה לא תקבל את המת לפני שכלבים יאכלו את בשרו. כשהתעורר הלה בבהלה סיפר על החלום לחבריו, שלא ידעו לפרשו. כשהמשיכו בבוקר מצאו את הגופה כאילו הקיאה אותה האדמה, ורק בהמשך המסע הבינו כי כך מענישים הפרסים אדם ש"אנס אימהות". דווקא במקרה הזה מוצא אגאתיאס לציין שהמקרה סופר לו ממקור מהימן אבל לא זוכר מפי מי שמע עליו, מה שמעורר את החשד שמדובר בבדיה, כמוה כמו עוד חלקים מסיפורו.

שבעת הפילוסופים זכו להיגאל כשהמלך הססאני כלל בחוזה "השלום הנצחי" עם ביזנטיון משנת 532 סעיף המתיר לשבעת הפילוסופים לחזור לעולם שבשלטון ביזנטיון בלי שיירדפו על ידו, אבל בלי להתיר להם להקים שוב אקדמיה לניאו-אפלטוניות. היכן בחרו להשתכן? משום מה אגאתיאס לא מספר לנו. היו לא מעט קהילות "פגאניות" במזרח הביזנטי, והמחקר מציע כמה מקומות שבהם היו דמשקיוס וחבריו יכולים למצוא משכן בטוח ולהתערות בסביבה תרבותית מוכרת גם אחרי שחזרה השלום בין האימפריה הססאנית וביזנטיון הופר ב-540 — אנטיוכיה, אדסה, חרן ועוד.

מכל שבעת הפילוסופים, רק סימפליקוס, שמת בשנת 460, השאיר אחריו חיבור שכתב אחרי שובו מפרס.

חמישה משבעת הפילוסופים היו ממוצא סורי, מוסיף אגאתיאס, וכך כשחזרו השבעה מקטסיפון ועמם הכתבים הפילוסופיים, הקימו להם תלמידים, ואלה הפיצו את הניאואפלטוניות במזרח. התוספת הזאת התאפשרה משום שחוקי יוסטינינוס לא הביאו להשתקתה של הפילוסופיה. זו חיה בספרים, לא במקדשים. ספרות פילוסופית היתה נגישה לאלטה האינטלקטואלית בקונסטנטינופול, והפילוסופיה הניאואפלטונית מצאה דרכה אל לב התיאולוגיה של הנצרות (ושל האסלאם).

לאמיתו של דבר, יותר ממה שהסיפור מסמל את קצה של הפילוסופיה ביוון הוא מסמל את העובדה שהיו אלה נוצרים סורים, ובראשם הנסטוריאנים, ששימרו במאה השישית עד המאה השמינית, כותב האיסלמיסט הדגול איגנץ גולדציהר, את "נכסי המדע היווני על אדמה פרסית, ובכך תרמו את תרומתם לאנושות". ואם אכן הורה ח'וסרו לתרגם למענו שני חיבורים של אפלטון לפהלאווית, הרי שהטרים בכך את הח'ליפה אלמאמון (שלט בשנים 813-833) ואת מפעל התרגומים מיוונית לערבית ששיגשג בבגדאד העבאסית שדרכו הגיעה הספרות הפילוסופית היוונית-הלניסטית בחזרה למערב.

כך, בלי שאגאתיאס התכוון לכך — שהרי כוונתו היתה לקלל ולא לברך את המלך הפרסי — אפשר ללמוד מחיבורו על התהום שרבעה בין הקנאות הנוצרית, שבאה לידי ביטוי, בין היתר, בהפיכת מקדשים פגאניים לכנסיות ומנזרים, ולבין הפתיחות והסובלנות של האימפריה הססאנית החל מהמאה השישית. הססאנים גילו לא רק פתיחות לתרבויות זרות וסובלנות לדתות שונות, אלא הרימו תרומה מכריעה להיסטוריה היהודית בכך שאיפשרו, בין היתר, את פעילותן של הישיבות הגדולות ואת יצירת התלמוד הבבלי.

מספרות המחקר שלמדתי ממנה ציין כאן רק את המאמרים של הוגו הרטמן "Geist im Exil" מ-2002 ושל אדוארד וואט (Watt) "היכן לחיות חיים פילוסופיים" מ-2005. תודתי ליובל רובוביץ מהאלה על העזרה.